

Byzantina Symmeikta

Vol 30

BYZANTINA SYMMEIKTA 30



Βιβλιοκρισία: A. J. QUIROGA PUERTAS, The Dynamics of Rhetorical Performances in Late Antiquity. London; New York: Routledge, 2019

Γραμματική ΚΑΡΛΑ

doi: [10.12681/byzsym.25035](https://doi.org/10.12681/byzsym.25035)

Copyright © 2020, ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΡΛΑ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΡΛΑ Γ. (2020). Βιβλιοκρισία: A. J. QUIROGA PUERTAS, The Dynamics of Rhetorical Performances in Late Antiquity. London; New York: Routledge, 2019. *Byzantina Symmeikta*, 30, 403–406.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.25035>

A. J. QUIROGA PUERTAS, *The Dynamics of Rhetorical Performances in Late Antiquity*. London – New York: Routledge, 2019, pp. xii + 172. ISBN 9781472474599

Η εκφορά (ὕπόκρισις) ενός ρητορικού λόγου θεωρούνταν πολύ σημαντική υπόθεση ήδη από την αρχαιότητα· στα ρητορικά εγχειρίδια αναφέρεται ως ένα από τα πέντε καθήκοντα (*officia*) του ρήτορα για την επιτυχή έκβαση του λόγου: *εὐρεσις, τάξις, λέξις, μνήμη, ὑπόκρισις*. Η χρήση του όρου παραπέμπει στο δράμα και στους ηθοποιούς (υποκριτές), όπως είχε παρατηρήσει ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του (δηλον ὄν ὅτι καὶ περὶ τὴν ῥητορικὴν ἔστι τὸ τοιοῦτον ὥσπερ καὶ περὶ τὴν ποιητικὴν, 1403b).

Ενώ για την κλασική εποχή μπορούν να εντοπιστούν μελέτες που ερευνούν τους τρόπους εκφοράς των ρητορικών λόγων, υπήρχε ένα κενό για την ύστερη αρχαιότητα, μια εποχή πλούσια σε ρητορικές επιδείξεις. Ο Alberto J. Quiroga Puertas, μελετητής της περιόδου αυτής, με πλούσιο έργο στο πεδίο της μεταγενέστερης ρητορείας¹, στο παρόν βιβλίο του ασχολείται με τις δυναμικές –όπως τις ονομάζει– των ρητορικών επιδείξεων κατά την ύστερη αρχαιότητα. Η μονογραφία περιλαμβάνει εισαγωγή, τρία κεφάλαια, συμπεράσματα και ευρετήριο κυρίων ονομάτων και όρων.

Στην ιδιαίτερα κατατοπιστική εισαγωγή προσδιορίζεται ο στόχος του έργου: να διερευνηθούν οι αναφορές των πηγών της ύστερης αρχαιότητας στις ρητορικές επιδείξεις προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για τις πολιτιστικές και θρησκευτικές συζητήσεις της εποχής. Κατά τον συγγραφέα, η

1. Ο ALBERTO J. QUIROGA PUERTAS είναι καθηγητής στο Τμήμα Αρχαίων Ελληνικών του Πανεπιστημίου της Γρανάδας στην Ισπανία. Μεταξύ άλλων έχει επιμεληθεί τους τόμους: *The Purpose of Rhetoric in Late Antiquity: From Performance to Exegesis*, Tübingen: Mohr Siebeck 2013 και *Rhetorical Strategies in Late Antique Literature: Images, Metatexts, and Interpretation*, Berlin/New York: Brill 2017.

ρητορική επίδειξη αποτελεί πρακτική που ενσωματώνει ένα πλέγμα αξιών εντός κάποιου πολιτισμικού ή θρησκευτικού συστήματος, όπου αλληλεπιδρούν το άτομο και η κοινότητα. Στην έρευνα περιλαμβάνονται τόσο εθνικοί (π.χ. Θεμιστίος, Λιβάνιος) όσο και χριστιανοί ρήτορες (π.χ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός) του 4ου και 5ου αι.

Το πρώτο κεφάλαιο τιτλοφορείται “Theory and practice of rhetorical performance from Classical Antiquity to Imperial times” (σσ. 19-56) και χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη γίνεται σύντομη επισκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας που σχετίζεται με τη χρήση όρων όπως *ὑπόκρισις* και *actio/pronuntiatio*. Η ανασκόπηση εκτείνεται από το 1959 ως το 2017. Στη δεύτερη ενότητα, εξετάζεται η χρήση των όρων *ὑπόκρισις* και *actio/pronuntiatio* σε θεωρητικά έργα και εγχειρίδια της αρχαιότητας, καθώς αυτά αποτελούσαν το θεωρητικό υπόβαθρο για τις ρητορικές επιδείξεις κατά τους μεταγενέστερους χρόνους. Η ανασκόπηση αφορμάται από την *Ρητορική* του Αριστοτέλη, που είναι και η πρώτη θεωρητική μαρτυρία για την υπόκριση. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται το *Περὶ ἔκφορᾶς* του Θεοφράστου, για το οποίο υπάρχουν μόνο ἔμμεσες μαρτυρίες, καθώς και σχετικές περικοπές από το *Περὶ ὕψους* του Δημητρίου του Φαληρέως, και αποσπάσματα από τη *Ρητορική* του Φιλοδήμου. Ακολουθούν οι μαρτυρίες των Ρωμαίων συγγραφέων: *Rhetorica ad Herennium* (ίσως ἔργο του Cornificius), *De inventione* και *De oratore* του Κικέρωνα, όπως και το ενδέκατο βιβλίο από το ἔργο *Institutio Oratoria* του Κοϊντιλιανού. Επίσης, παρουσιάζονται αναφορές και άλλων συγγραφέων στο ζήτημα, όπως του Διονυσίου του Αλικαρνασσέως, του Ψευδο-Λογγίνου (*Περὶ ὕψους*), του Anonymus Seguerianus, του Αιλίου Δονάτου (*Artes grammaticae*) και του Fortunatianus (*Artes Rhetoricae*). Στην τρίτη ενότητα, αναλύονται ορισμένες χαρακτηριστικές αφηγήσεις ρητορικών λόγων από τον Όμηρο ως την αυτοκρατορική εποχή, όπως η περιγραφή του λόγου του Θερασίτη στην δεύτερη ραψωδία της *Ιλιάδας*, οι σαρκαστικές αναφορές του Δημοσθένη στις αγορεύσεις του ανταγωνιστή του Αισχίνη, οι χαρακτηρισμοί ρητόρων στον *Brutus* του Κικέρωνα, και αφηγήσεις αποτυχημένων ρητορικών επιδείξεων στο ἔργο του Αιλίου Αριστείδη και στο *Βίοι Σοφιστῶν* του Φιλόστρατου.

Το δεύτερο κεφάλαιο τιτλοφορείται “Charlatans, philosophers and Philostratean bishops in late antique literature” (σσ. 57-88). Βάσει ορισμένων αποσπασμάτων από το ἔργο του Αμμιανού Μαρκελίνου, ο συγγραφέας επιχειρεί να δείξει ότι η αναφορά του ιστορικού σε ρητορικές επιδείξεις αποτελεί εργαλείο προκειμένου να εκφραστούν προβληματισμοί και ζητήματα που δεν έχουν

κατ' ανάγκη σχέση με την ίδια τη ρητορική. Στο ίδιο πλαίσιο, επισημαίνεται ο ιδιαίτερος ρόλος της κλασικής παιδείας για τους πεπαιδευμένους του 4ου αι. μ.Χ., εθνικούς και χριστιανούς. Στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, ο συγγραφέας εστιάζει στις μαρτυρίες από το έργο του Θεμιστίου και του Συνέσιου Κυρήνης. Είναι σαφής η προσπάθεια και των δύο να διαφοροποιήσουν τον εαυτό τους από σοφιστές που χρησιμοποιούν υπερβολικές θεατρικές τεχνικές για να σαγηνεύσουν το κοινό τους και να κερδίσουν περισσότερα χρήματα. Αυτοπαρουσιάζονται ως φιλόσοφοι-ρήτορες οι οποίοι δεν αναλώνονται σε ρητορικά πυροτεχνήματα, αλλά προσπαθούν να κοινωνήσουν στους ακροατές τους με σαφή τρόπο την αλήθεια. Τον ίδιο ακριβώς στόχο εκφράζει και ο επίσκοπος Γρηγόριος Ναζιανζηνός, ο οποίος αποτελεί το επίκεντρο της έρευνας στην επόμενη ενότητα. Αυτό που προκύπτει είναι ότι εθνικοί και χριστιανοί που ανήκουν στην πνευματική ιθύνουσα τάξη και έχουν κλασική παιδεία, εκφράζουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες τον ίδιο προβληματισμό όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να εκφέρεται ένας ρητορικός λόγος.

Το τρίτο κεφάλαιο, που φέρει τον τίτλο “*All the world’s a stage: Libanius’ life as a rhetorical performance*” (σσ. 89-159), είναι το πιο εκτενές και επικεντρώνεται στον ρήτορα Λιβάνιο. Μέσω χαρακτηριστικών παραθεμάτων, ο συγγραφέας παρουσιάζει το πώς αντιλαμβάνεται ο ρήτορας την επιτυχή ή ατυχή προφορική παρουσίαση ενός λόγου. Ενδιαφέροντα είναι τα παραδείγματα από τον χώρο των ρητορικών αγώνων που προέρχονται από τους λόγους και τις επιστολές του Λιβάνιου. Τα παραδείγματα αυτά πληθαίνουν στις επόμενες ενότητες, οι οποίες εστιάζουν στον πρώτο, αυτοβιογραφικό, λόγο του ρήτορα. Ο τρόπος με τον οποίο ο ρήτορας-αφηγητής παρουσιάζει αποτυχημένες ρητορικές εμφανίσεις των αντιπάλων του (για παράδειγμα, του Βημάρχιου ή του Ακάκιου) επιτρέπει να βγάλουμε συμπεράσματα για το δικό του ιδεώδες όσον αφορά την προφορική παρουσίαση ενός λόγου. Οι μαρτυρίες αυτές θα μπορούσαν, δηλαδή, να θεωρηθούν ως μια προσπάθεια σηματοδότησης της δικής του ρητορικής ταυτότητας, ως έμμεση αυτοαναφορά.

Στα συμπεράσματα (σσ. 160-164) επισημαίνεται ότι, στα ρητορικά κείμενα του 4ου αιώνα, ο έπαινος ή ο ψόγος του ομιλητή (εθνικού ή χριστιανού) για τη ρητορική επίδειξη ενός ομοτέχνου του αποτελεί μέσο προβολής της δικής του δημόσιας εικόνας, καθώς και δείκτη της δικής του πολιτισμικής και θρησκευτικής ταυτότητας.

Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον βιβλίο, το οποίο προσφέρει μιαν εκ του σύνεγγυς ματιά στον αδιερεύνητο μέχρι τώρα χώρο της *υποκρίσεως* των

ρητορικών λόγων κατά τη μεταιχμιακή εποχή της ύστερης αρχαιότητας. Οι αφηγήσεις των ρητόρων που αναφέρονται στις ανεπιτυχείς προσπάθειες των ανταγωνιστών τους επιτελούν διπλό ρόλο: αφενός χρησιμοποιούνται ως μέσο αυτοαναφοράς και σκηνοθέτησης της δημόσιας εικόνας του ίδιου του αφηγητή και αφετέρου αναδεικνύονται σε κοινό εργαλείο έκφρασης της διαφορετικότητας. Με την παράθεση των ίδιων των πηγών του (σε αγγλική μετάφραση), ο συγγραφέας περιγράφει με ενάργεια στιγμιότυπα της πολιτιστικής ζωής της ύστερης αρχαιότητας, των επιδείξεων, των ρητορικών αγώνων, της άμιλλας και του ανταγωνισμού των δασκάλων της ρητορικής. Η βιβλιογραφία είναι πλούσια και πολύ φιλική προς τον αναγνώστη, καθώς παρατίθεται σε κάθε κεφάλαιο χωριστά. Το βιβλίο θα ήταν, ωστόσο, πιο εύχρηστο για τον αναγνώστη αν οι υποσημειώσεις ήταν υποσελίδιες.

Ένα ίσως από τα μειονεκτήματα αυτής της μονογραφίας είναι η αποσπασματικότητα στη χρήση του υλικού. Ο συγγραφέας περιορίζεται, κατά κύριο λόγο, στην παράθεση των πηγών, χωρίς να προχωρεί στην ερμηνεία τους, στην ενδοκειμενική και διακειμενική σύνδεσή τους. Τα παραθέματα απομονώνονται από το περιεχόμενό τους, από την μακροδομή του έργου (με εξαίρεση την περίπτωση της *Αυτοβιογραφίας* του Λιβάνιου), και σε μερικά σημεία δίνεται η εντύπωση της μονόπλευρης παρουσιάσής τους. Τίθενται αυστηρά όρια μεταξύ εποχών, θρησκευτικών και πολιτιστικών πεποιθήσεων, χωρίς να λαμβάνεται υπόψιν η ρευστότητα της περιόδου και των καταστάσεων. Παρά ταύτα, πρόκειται για μία αξιόλογη προσπάθεια, η οποία φέρνει στο προσκήνιο τα ίδια τα κείμενα της ύστερης αρχαιότητας και προωθεί τον επιστημονικό διάλογο για το ζήτημα της *υποκρίσεως* στους ρητορικούς λόγους της εποχής.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ Α. ΚΑΡΛΑ

Τμήμα Φιλολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών